

Пам'яті Віктора Платоновича Петрова

23 жовтня 1974 р. минуло 80 років з дня народження Віктора Платоновича Петрова. Визначний вчений, доброзичливий колега, дбайливий учитель, чудовий організатор наукового процесу, Віктор Платонович належав до числа подвижників, для яких служіння науці було першою і єдиною заповіддю життя. Віктору Платоновичу випала честь бути в першій шерензі будівників радянської науки у заснованій у лютому 1919 р. Українській Академії наук.

Широкі наукові інтереси В. П. Петрова забезпечили йому почесне місце серед археологів і літературознавців, етнографів, мовознавців.

Високий ступінь організованості вченого дав йому змогу серед наполегливої кабінетної праці з кількох галузей суспільствознавчих наук знайти час і для польових археологічних досліджень. Віктор Платонович брав активну участь у великих розкопках на Городському і Райковецькому давньоруських городищах, на поселенні трипільської культури «Коломийщина», Знаменському городищі пізньоскіфського часу, Лохвицькому могильнику черняхівської культури тощо. Під його керівництвом проводилися розкопки середньовічних укріплень у Лубнах, степових поселень перших століть нашої ери та черняхівської культури. З іменем Віктора Платоновича пов'язане введення в науковий обіг таких важливих пам'яток, як еталонне поселення VI—VII ст. поблизу с. Стецівка, і також Косанівського і Баєвського черняхівських могильників.

Неоцініме значення мають праці Віктора Платоновича Петрова в галузі вивчення етногенетичних процесів на Подніпров'ї і Подністров'ї, які знайшли своє відбиття у двох останніх працях вченого: «Скіфи, мова і етнос» та «Етногенез слов'ян». Для розроблення цієї складної проблеми ученим були залучені археологічні, історичні, лінгвістичні й ономастичні матеріали.

Слід коротко нагадати про той вклад, який у зв'язку з вказаною проблемою В. П. Петров вніс у вивчення археологічних джерел, оскільки тут яскраво виявилися його організаційні здібності.

Саме В. П. Петров наприкінці 30-х років стає ініціатором створення колективу дослідників для вивчення двох найважливіших і найскладніших груп археологічних пам'яток — зарубинецької та черняхівської культур.

Згідно з його задумом Інститут археології мав видати колективну працю у кількох томах, присвячену пам'яткам цих культур. Для цього Віктором Платоновичем був залучений великий колектив науковців. Група співробітників Інституту археології АН УРСР, Київського та Харківського історичних музеїв (С. В. Коршенко, І. Н. Луцкевич, Л. М. Макаревич, Є. В. Махно, І. М. Фещенко) за допомогою художників та фотографів зробили детальний опис, фотографування і зарисовку речових матеріалів у Київському, Харківському, Дніпропетровському, Черкаському, Житомирському та Білоцерківському музеях.

У 1940 р. за маршрутом, що включав усі відомі на той час пункти зарубинецької та черняхівської культур, була організована експедиція, яку на півдні Київської області очолили Л. М. Макаревич і Є. В. Махно.

Протягом 1940—1941 рр. провадилися розкопки на поселенні черняхівської культури в с. Микільському на Дніпропетровщині, яким керував І. М. Фещенко і брали участь Н. В. Лінка і В. А. Мізин, Є. В. Махно і О. Грищенко.

У той самий час під керівництвом І. М. Самойловського за участю Ф. Б. Копилова провадилися рятівні роботи на могильнику поблизу с. Корчувате, що став еталоною пам'яткою зарубинецької культури.

Вірломний напад гітлерівської Німеччини на нашу країну не дав змоги виконати намічені плани щодо видання колективної монографії. Однак здобутки колективної роботи, організованої і очолюваної Віктором Платоновичем, стали основою для дальшої діяльності в цьому напрямі у повоєнні роки. На сьогодні в серії «Матеріали и исследования по археологии СССР» вийшло п'ять томів, присвячених публікації джерел з проблеми зарубинецької і черняхівської культур, а також матеріалів другої половини I тисячоліття. Вони опрацьовані спільними зусиллями колективів Інститутів археології АН СРСР та АН УРСР і видані під редакцією П. М. Третьякова (МИА, № 70) та Б. О. Рибокова і Е. О. Симоновича (МИА, № 82, 116, 139, 108). Почесне місце серед них, зокрема в перших томах, посідають матеріали, виявлені за ініціативою Віктора Платоновича і опрацьовані ним особисто та під його керівництвом.

Перші ж розкопки, організовані В. П. Петровим на Корчуватському могильнику, внесли суттєві корективи у розуміння зарубинецької культури, яка була представлена до того лише кількома посудинами, що зберігалися в Київському історичному музеї, та скупими згадками у двох працях В. В. Хвойки¹. Уже в 1940 р. було встановлено, що керамічний комплекс пам'яток зарубинецького типу складається не тільки з лощеного, а з двох груп посуду — лощеного та з шершавою поверхнею. Щодо поховального обряду виявлено, що крім урнових поховань, значне місце посідають ямні тілоспалення, відомі також і тілопокладення².

У 1959 р. В. П. Петров опублікував опрацьовані ним у довоєнні роки матеріали із Зарубинецького та інших могильників цієї культури³.

Факти, зібрані С. В. Коршенком⁴, що в довоєнний час працював під керівництвом В. П. Петрова, лягли в основу двох археологічних карт. Одна з них, написана Є. В. Махно та І. М. Самойловським про зарубинецькі пам'ятки на території України, була опублікована у 1959 р.⁵ Друга — про пам'ятки черняхівської культури — була вміщена в редакційній Б. О. Рибоковим та Е. О. Симоновичем збірник «Черняховская культура»⁶.

Чималою заслугою В. П. Петрова є публікація матеріалів відомих Черняхівського та Маслівського могильників⁷. У розпорядження науки надійшов систематизований і широко осмислений першоджерельний матеріал.

В основу обох згаданих праць В. П. Петрова лягли матеріали з розкопок В. В. Хвойка і С. С. Гамченка, що зберігалися до Великої Вітчиз-

¹ ЗРАО, т. XII, вип. 1. СПб., 1901, стор. 172—190; К. 1901, с. 101.

² И. М. Самойловский. Корчеватовский могильник. — МИА, № 70. М., 1959, с. 61—83.

³ МИА, № 70. М., 1959, с. 32—60.

⁴ «Матеріали до карти пам'яток культури полів поховань на території УРСР».

⁵ Е. В. Махно, И. М. Самойловский. Зарубинские памятники в Лесостепном Приднепровье. — МИА, № 70. М., 1959, с. 11—21.

⁶ Е. В. Махно. Памятники Черняховской культуры на территории УССР. — МИА, № 82. М., 1960, с. 9—83, 320—345.

⁷ В. П. Петров. Черняховский могильник. — МИА, № 116. М., 1964, с. 53—117; його ж. Масловский могильник на реке Толмач. — Там же, с. 117—167.

няної війни у Київському та Черкаському музеях і були тоді ж сфотографовані С. В. Коршенком, Л. М. Макаревичем та І. М. Фещенком. Під час війни ці матеріали значною мірою були втрачені.

Опрацьовані в довоєнні роки за ініціативою і під керівництвом В. П. Петрова деякі інші матеріали також стали надбанням науки: майже без переробок і доповнень опубліковано працю наукового співробітника Харківського історичного музею І. Н. Луцкевича «Матеріали до карти поширення культури полів поховань на території Харківської області»⁸. Дані, виявлені на Жуківцевському поселенні експедицією, організованою В. П. Петровим, використані в праці «Поселення полів поховань в північно-західному Правобережжі»⁹. Матеріали невеликої розвідки про поховання з Барахтянської Вільшанки¹⁰, опубліковані Н. М. Кравченко, теж були підготовлені під керівництвом В. П. Петрова ще в довоєнні роки.

Про те, з якою наполегливістю В. П. Петров прагнув об'єднати дослідників для роботи над проблемою етногенезу слов'ян, свідчить той факт, що після визволення західних областей України до спільної роботи в цьому напрямі були відразу ж залучені наукові співробітники Львова. Відомий дослідник Наддністрянських і Прикарпатських пам'яток перших століть нашої ери М. Ю. Смішко опрацьовував матеріали карпатських курганів. В. П. Петров сприяв прискоренню цієї роботи. З його ініціативи на замовлення Інституту археології М. Ю. Смішко виконав перший варіант праці «Карпатські кургани». На таких самих засадах О. В. Фенін виконав працю «Знахідки римських монет у Прикарпатті», яка у трохи скороченому вигляді вийшла з друку уже в повоєнні роки¹¹.

Оцінюючи довоєнний вклад В. П. Петрова у вивчення археологічних пам'яток перших століть до нашої ери і перших століть нашої ери на території України, доводиться дивуватися, як можна було в такий короткий час зробити так багато.

Проте вклад В. П. Петрова в археологічну науку, зокрема в проблему походження слов'ян, не обмежується наведеними фактами. Поглиблюючи розробки пам'яток першої половини I тисячоліття н. е., відомих ще з довоєнних років, опрацьовуючи нові важливі пам'ятки (Лохвицький, Косанівський, Баєвський могильники, Микільське, Радущківське поселення тощо), В. П. Петров залучає і пам'ятки другої половини I тисячоліття, розуміючи їх важливу роль для висвітлення проблеми в цілому. В науковий обіг входять ретельно опрацьовані ним фондові й архівні матеріали, виявлені в 20-х роках С. С. Гамченком, що характеризують важливу групу археологічних джерел Східної Волині — корчацькі пам'ятки¹².

В. П. Петров провадив розкопки на поселенні третьої чверті I тисячоліття поблизу с. Стецівка Чигиринського району Черкаської області¹³. Дані цих розкопок сприяють глибшій інтерпретації взаємозв'язків черняхівської культури з синхронними і пізнішими археологічними культурами. А саме ці проблеми походження слов'ян стають актуальними в 50—60-ті роки.

Ці успішно розпочаті дослідження пам'яток другої половини I тисячоліття н. е., в яких брав участь В. П. Петров, становлять беззаперечний і значний вклад в історичну науку.

⁸ Археологія, т. II. Київ, 1948, с. 164—178.

⁹ Археологічні пам'ятки УРСР, т. I. Київ, 1949, с. 153—176.

¹⁰ Середні віки на Україні, вип. I. Київ, 1971, с. 75—79.

¹¹ О. В. Фенін. Знахідки римських монет на Прикарпатті.— Археологія, т. V. Київ, 1951, с. 92—104.

¹² В. П. Петров. Пам'ятники корчатського типу (по матеріалам розкопок С. С. Гамченка).— МИА, № 108. М., 1963, с. 16—38.

¹³ В. П. Петров, Стецовка, поселення третьої чверті I тисячоліття нашої ери.— МИА, № 108. М., 1963, с. 209—233.

Нові археологічні дослідження, їх інтерпретація, знання класичних мов дали змогу Віктору Платоновичу скласти новий, повніший коментар до повідомлень істориків VI ст. н. е. Іордана і Прокопія про слов'ян, зіставивши їх з літописними повідомленнями¹⁴.

В. П. Петров вважав для себе як дослідника само собою зрозумілим «рахуватися зі свідченням джерел, зважати на факти...»¹⁵. Дуже обережний і вимогливий до своїх висновків, не виходячи поза рамки здобутих ним фактів, Віктор Платонович приходив до трьох важливих для славістики висновків: 1) з давніх давен основною територією поширення слов'ян були землі поміж Дністром, Доном і Віслою; 2) слов'янські племена ранніх східних слов'ян — антів були творцями черняхівської культури; 3) агресивні устремління гуннів були спрямовані на причорноморські античні міста. Гунни перейшли Керченську протоку і оселилися в Криму, поміж Боспором і Херсонесом, не зачепивши земель антів, з якими вони час від часу виступали спільно проти готів¹⁶.

З цими висновками, що є результатом багаторічного ретельного аналізу джерел, не можуть не рахуватися дослідники проблеми слов'янського етногенезу.

Багаторічна плідна наукова діяльність поставила В. П. Петрова в шеренгу передових вчених нашого часу. Для всіх, хто знав його особисто, кому випала честь працювати під його керівництвом, світлий і незабутній образ Віктора Платоновича Петрова назавжди залишиться зразком строгої вимогливості, доброзичливості, надзвичайної організованості, витримки і відваги.

Є. В. Махно.

---

¹⁴ В. П. Петров. Етногенез слов'ян. Київ, 1972, с. 11—54.

¹⁵ Там же, с. 10.

¹⁶ Там же, с. 11—39.